

2. Colloquium over "De Brabantse Omwenteling" (1789-1790)

In het *Koninklijk Museum van het Leger* werd op datum van 13-14 oktober 1983 een colloquium georganiseerd met als thema "de Brabantse Omwenteling" van 1789-1790. Overschaduwd door de grote Franse Revolutie en de progressieve Luikse opstand uit datzelfde jaar, was het de bedoeling van de organisatoren de Brabantse Omwenteling niet enkel beter te belichten, maar tevens in de kontekst van het revolutiejaar 1789 te situeren. Daartoe werd een schare gespecialiseerde historici uit beide landsgedeelten uitgenodigd. Prof. Vovelle (Universiteit van Aix-en-Provence) en prof. Polasky (uit het Amerikaanse New Hampshire) moesten de bijeenkomst een internationaal karakter geven. Deze laatste liet zich echter verontschuldigen, doch haar communicatie werd toch integraal voorgelezen.

Prof. Vovelle gaf in zijn bijdrage "*Révolution et contre-révolution en Europe en 1789-1790*" (1) een round-up van de verschillende opstandige bewegingen in Europa op het einde van de tachtiger jaren der achttiende eeuw. De Brabantse Omwenteling staat er enigszins onwennig bij. De studie ervan situeert zich op twee vlakken. Enerzijds kunnen we, comparatief gezien, trachten gemeenschappelijke trekken in de verschillende bewegingen te onderscheiden om zo te komen tot het eventueel opstellen van (één of meerdere) modellen. Gemeenschappelijke kenmerken die te vinden zijn in de beïnvloedingspolen en het ideeëngoed, in het verzet ertegen zowel als in de opvolging ervan, en in hun verschillende historische, institutionele, sociaal-economische en culturele omgeving. Vandaag echter zijn de historici eerder geneigd de idee van de "Atlantische Revoluties" te laten vallen om op de specifieke verschillen van iedere opstand te wijzen. In dit opzicht is de studie van de Brabantse omwenteling uitermate belangwekkend, en helpt de verklaringsgrond van deze opstand de beschrijving van het proces van de revolutionaire bewegingen in Europa meer te nuanceren of zelfs gedeeltelijk te corrigeren.

Eén van de verklaringsgronden van de revolutionaire periode is te vinden in de sociaal-economische situatie. In zijn bijdrage wees

(1) M. VOVELLE, *Révolution et contre-révolution en Europe en 1789-1790*.

Dr. C. Vandenbroeke (2) op de relatieve welstand in Vlaanderen gedurende het tweede en het derde kwart van de eeuw en de bruuske aanzet tot verarming in concordantie met de snelle industrialisatie kort vóór en na het jaar 1800. Toch bleef Vlaanderen omstreeks 1800 een eersterangsmogendheid. Ook de Waalse regio's werden na 1783 getroffen door een algemene economische malaise (3). Dr. J.-J. Heirwegh meende echter er goed aan te doen geen voorbarige conclusies te trekken gezien het enorme gebrek aan detailstudies op dat vlak. Vooral "*la question des structures sociales en milieu rural*" en de positie van de clerus en de adel op het platteland in combinatie met de evolutie van de proto-industrialisatie dienen nader bestudeerd.

Een andere verklaring voor de Brabantse Omwenteling is te vinden in de politieke constellatie van die tijd; specifiek voor de Zuidelijke Nederlanden in de jozefistische politiek en haar religieus-culturele consequenties. Daarover handelde de bijdrage van Dr. J. Roegiers (4). De hervormingen van Jozef II waren vooral te situeren op het religieuze (vnl. kerkelijke organisatie), het bestuurlijke en het rechterlijke vlak. In de oppositie tegen deze hervormingen werden drie lagen zichtbaar : de continuïteit van een heftig anti-jansenisme, een reactie tegen nieuwe en gevaarlijk geachte stromingen, en tenslotte het nastreven van een eigen en origineel doel. Maar de oppositie was verdeeld en eens de gemeenschappelijke vijand verdwenen, keerden de revolutionaire groepen zich tegen mekaar. Het voornaamste effect van de oppositie tegen Jozef II, de Brabantse Omwenteling en het experiment van de Verenigde Nederlandse Staten was een politico-religieuze groepsvorming die de politieke geschiedenis van het toekomstige België sterk zou beïnvloeden. Voor de tijdgenoten zowel als voor de huidige historici heeft de clerus een grote rol gespeeld in de Brabantse Omwenteling. Hoe valt deze houding te rijmen met het feit dat de geestelijkheid gehoorzaamheid aan de gevestigde macht predikte ? Volgens prof. A. Tihon moet dit probleem anders gesteld worden (5). Zoals het merendeel van de

(2) C. VANDENBROEKE, *De sociaal-economische kontekst van de Brabantse Omwenteling : de Vlaamse regio's*.

(3) J.-J. HEIRWEGH, *Le contexte socio-économique de la Révolution brabançonne : les régions wallonnes*.

(4) J. ROEGIERS, *De culturele, religieuze en politieke kontekst van de Brabantse Omwenteling*.

(5) A. TIHON, *Catholicisme et politique : justifications religieuses de la révolution brabançonne*.

bisschoppen waren Franckenberg en Nelis zeker gekant tegen de religieuze politiek van verlicht despoot Jozef II en hun houding moedigde de revolutionairen zeker aan, maar het is pas naderhand dat de hoge geestelijkheid het nieuwe regime gesteund heeft om het in een meer conservatieve richting te oriënteren. Vele andere geestelijken engageerden zich inmiddels in de revolte. Men gaat het gebruik van geweld rechtvaardigen door te verwijzen naar het voorbeeld van David tegen Saül of van de Maccabeeën tegen de Seleuciden. Het voornaamste argument was echter van juridische oorsprong : Jozef II verbrak zijn verbintenissen tegenover de "nationale instellingen" zodat de provincies zichzelf ontsloegen van hun gehoorzaamheidsplicht. Later nam men tevens zijn toevlucht tot een providentiële verklaring : het slagen van de revolutie getuigt dat God met de patriotten is.

Naast de sociaal-economische kontekst en de politico-religieuze constellatie speelde ook de "culturele omgeving" een grote rol. Via Frankrijk kregen onze gebieden voeling met de principes van de Verlichting. De hervormingspolitiek van keizer Jozef II ging direkt terug op de ideeën van het verlicht despotisme, een gepopulariseerde monarchale versie van de Verlichting. De reactie tegen deze politiek viel uiteen in twee strekkingen daar de twee Brusselse advocaten, J.F. Vonck en H. Van der Noot, de leiders van de omwenteling, verschillende doeleinden nastreefden. De conservatieve Van der Noot wenste een terugkeer naar de oude standenprivileges en hoopte via buitenlandse hulp de opstand te doen slagen. De progressieve Vonck daarentegen was niet a-priori gekant tegen de keizerlijke hervormingen, maar kon niet akkoord gaan met de strenge manier waarop ze opgedrongen werden. Hij wou door het invoeren van een kiesstelsel en de vorming van een nationale wetgevende vergadering komen tot een grotere volkssoevereiniteit. Een figuur als J.B.C. Verlooy plaatste zich helemaal bij de laatste groep. Als Verlooy een hoofdrol kan toebedeeld krijgen in de Brabantse Omwenteling, dan is dit voornamelijk om twee redenen (6). Hij was in het gebeuren op actieve wijze betrokken als organisator en stimulator, wat tot uiting kwam in de oprichting van een revolutionair genootschap "Pro Aris et Focis" (voor Altaar en Haard), samen met Jan Frans Vonck, waarmee hij een tweevoudig doel wenste na te streven. Hij wilde vooreerst de

(6) J. VANDEN BROECK, *J.B.C. Verlooy en de Brabantse Omwenteling*.

nodige infrastructuur in het leven roepen om een leger op de been te brengen, en vervolgens wilde hij de opstand voorbereiden, die naar zijn mening in steden en dorpen moest losbreken nadat het leger in actie was getreden. Vervolgens behoorde hij tot de kring van degenen die instonden voor het ideologische gedachtengoed van de revolutie. Verlooy was namelijk één der eersten die op kordate wijze tegen de machtsaanspraken van de staten reageerde. Hij zette zijn staatsopvattingen en deze van de progressieve democraten uiteen in het "Projet raisonné d'union des Provinces-Belgiques". Een verhandeling, die door Vonck als baanbrekend werd bestempeld. In 1788 publiceerde J.B. Verlooy (1746-1797) een "Verhandeling op d'onmacht der moederlyke tael in de Nederlanden", waarin hij het verval van het Nederlands in België in verband brengt met het verval der natie. Als enige nationalist gedurende de revolutionaire toestand na 1787 kwam bij hem het bewustzijn van de relatie op die er tussen taal en natie bestaan kan. Juist in deze jaren scheen het Vlaams, dat sinds de 17de eeuw veel te weinig invloed van het tot een uitgesproken cultuurtaal ontwikkelde Noordnederlands had ondergaan, meer dan vroeger tot een lokaal patois van de volksklassen te worden, al werd er nog allerlei in het Vlaams gepubliceerd (7). Het bestaan van deze opmerkelijke verhandeling heeft prof. J. Vanden Broeck vermeld, doch het belangrijke thema erachter werd verder niet behandeld.

De afwezigheid van prof. J. Polasky werd enigszins opgevangen door de lektuur van haar referaat door dr. J.-J. Heirwegh (8). De Brabantse Omwenteling staat als enige reactionaire opstand, ja zelfs als contrarevolutie, tegenover een reeks progressieve revoluties tussen 1776 (de Amerikaanse Revolutie) en 1789 (de Franse Revolutie). De comparatistische historici hebben de Atlantische Revoluties dan ook ingedeeld in "demokratische" (revolutionaire) en "conservatieve" (contrarevolutionaire) revoluties. Wanneer we de verschillen tussen Vandernootisten en Vonckisten bestuderen, stellen we voor het comparatieve model te gebruiken om de uiteindelijke overwinning van de aanhangers van Van der Noot (de zgn. contrarevolutionairen) te verklaren in de meest welvarende en de meest geïndustrialiseerde gebieden van continentaal Europa. Binnen de Zuidelijke Nederlanden kende de Brabantse Omwenteling in de verschillende regio's een wis-

(7) E.H. KOSSMAN, *De Lage Landen van 1780 tot 1970*. Winkler Prins Geschiedenis der Nederlanden. Brussel-Amsterdam, 1977, deel 3, pp. 17-18.

(8) J. POLASKY, *Révolution et contre-révolution à Bruxelles*.

selend succes en een verschillend verloop. Een regionale aanpak drong zich dus op.

Het Brabantse platteland werd bestudeerd door dr. C. Bruneel (9). Hij heeft de antwoorden van de dorpsgemeenschap, als sociologisch geheel, bestudeerd aan de hand van de oproepen tot steun door de Staten gelanceerd. Drie types reacties werden weerhouden wegens de mogelijkheid van kwantitatieve verwerking : de huldebetuigingen aan de Staten, in Brussel vanaf de maand juni; de patriottische intekening voor de aankoop van kanonnen in dezelfde periode; en de algemene bewapening van vrijwilligers naar het einde van de maand augustus toe. De bronnenkritiek laat toe de grenzen van deze drie genres documenten te bepalen en hun respectievelijk belang te meten. Het uittekenen van de resultaten op drie verschillende kaarten bevestigt hun complementair karakter : over het algemeen reageert Waals-Brabant anders dan de rest van het hertogdom. Op het platteland in Vlaams-Brabant was het percentage vrijwilligers veel hoger dan in Waals-Brabant.

Het Zuidvlaamse platteland daarentegen was overwegend keizersgezind (10). Drs. L. Dhont kwam tot de conclusie dat twee grote crises het bewind van de lokale machtigen onder de Brabantse Omwenteling in het graafschap Vlaanderen tekenden. Van meetaf aan waren er te Gent strubbelingen rond het volksvertegenwoordigend karakter van de lokale instellingen.

Ze mondden uit op de vernieuwing van de gemeente, de "Collatie", door algemene verkiezing en uiteindelijk, na een oproer, tot de vernieuwing van de stadsmagistraat door die nieuwe Collatie. De tweede crisis resulteerde in een opstand die uitbrak op het Zuidvlaamse platteland eind mei 1790 tegen het Ancien Régime en degenen die we lokale machtshebbers noemen, en vóór de keizer en de Derde Stand. Ofschoon de patriotten het pleit wonnen, konden ze hun regime slechts handhaven door een "witte terreur" tot de herovering door het keizerlijke leger begin december 1790.

Het aandeel van het hertogdom Luxemburg in de Brabantse Omwenteling evalueren door de aard ervan te definiëren, door het te vergelijken met andere gebieden of door te zoeken naar een Luxemburgse eigenheid was het doel dat prof. G. Trausch zich stelde in zijn

(9) C. BRUNEEL, *L'adhésion populaire à la révolution : les campagnes brabançonnaises en 1790*.

(10) L. DHONDT, *De crises binnen de Brabantse Omwenteling in Vlaanderen : de plattelandsopstand en de Collatiebeweging*.

bijdrage tot het colloquium (11). Zijn algemene constatacie is dat de autoriteit van Jozef II intact bleef in Luxemburg. Kunnen we daarvoor de legendarische trouw van de Luxemburgers inroepen of zijn er andere verklaringen? Welke zijn de respectievelijke krachten van de conservatieve en vernieuwende bewegingen in Luxemburg op het einde van het Oude Regiem? Welke is de betekenis van de Brabantse Revolutie voor de ontwikkeling van een eigen gevoel in Luxemburg bij het begin der vorige eeuw? De antwoorden op deze vragen werden gesteld in de vorm van problemen. Het hertogdom Luxemburg had vooreerst een geografisch probleem: het is ver van Brussel gelegen en ervan gescheiden door het prinsbisdom Luik, vandaar dat enig contact met de Brusselse leiders van de opstand ontbrak. Op het culturele vlak waren de Luxemburgers eerder gericht naar Duitsland (de gebieden rond Trier) i.p.v. naar de Nederlanden. Het demografische probleem van Luxemburg was onderbevolking: de adel en de bourgeoisie waren er gering in aantal en het was dus ook moeilijk een massa volk voor een eventuele opstand te mobiliseren. Dit alles verklaarde misschien het onverschillig sentiment van de Luxemburgers tegenover de Brabantse Omwenteling.

Tegenover de onverschilligheid van de Luxemburgers staat de betrokkenheid van de Bruggelingen. Volgens prof. Y. Vanden Berghe (12) deelden de traditionalistische notabelen de macht met de leiders van de ambachten. De ambachten streefden naar het behoud van economische en sociale voorrechten en naar het verwerven van politieke macht. Het was vooral de geestelijkheid, samen met de notabelen en de ambachten, die er de Brabantse Omwenteling bezielden. Ambachten, notabelen en geestelijkheid behoorden tot de aanhangers van Van der Noot (de Statisten). Demokraten en keizersgezinden waren machteloos, terwijl de volksmassa ongunstig reageerde op het traditionalistische bewind van de Statisten.

De grote invloed van de clerus liet zich eveneens gevoelen op het Henegouwse platteland. Dr. R. Darquenne bestudeerde het Centrum, dat in de 18de eeuw correspondeerde met het *Prévoté de Binche* (13). De zware graankrisis in mei 1789 lokte een opstand in de stad Binche

(11) G. TRAUSSCH, *Révolution et contre-révolution dans le Luxembourg*.

(12) Y. VANDEN BERGHE, *Omwenteling en tegenomwenteling in Brugge*.

(13) R. DARQUENNE, *Révolution et contre-révolution dans la région du Centre*.

uit. Het platteland ontbrandde pas in juni-juli 1790. Deze laattijdige mobilisatie was te wijten aan diverse oorzaken : de hausse van de graanprijzen, de economische stagnatie, morele en economische druk van de clerus. Twee nieuwe elementen hebben tot de mobilisatie van het platteland bijgedragen : de intense gedrukte propaganda die de actie op het terrein aanmoedigde en de massale aanwezigheid van vrouwen die politieopdrachten vervulden.

Ten zuiden van dit gebied, gedrongen tussen het noorden der Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik, lag de streek rond Charleroi. Dit gebied heeft, volgens drs. J.-L. Delaet, sterk de invloed ondergaan van het Prinsbisdom Luik (14). Verder benadrukte hij de houding van de “nouveaux hommes” die deelnamen aan de industriële mutatie, die zich voorbereidde, zoals de families Chapel, Drion, Puissant, Dorlodot,... Was hun houding gunstig tegenover deze van de oude families, de heren of de magistraten ? Bleven enkelen onder hen trouw aan Oostenrijk ? Zoals in andere regio's kende ook de streek van Charleroi een graanschaarste in 1789-90. Hadden de rellen plaats voor of na het begin van de revolutie, waren ze belangrijk en hebben ze een grote aandacht gekregen van de lokale autoriteiten ? Op het economische plan is het zeker dat de markt voor steenkool, ijzer en glas ernstig verstoord werd door de troebelen. Het fort van Charleroi interesseerde reeds vroeg de opstandelingen. Het was enkele jaren voordien afgebouwd en de militaire goederen waren reeds in 1782 verkocht. Welke waren de maatregelen genomen door de militaire leiders van de Verenigde Nederlandse Staten ? Hoe talrijk waren de vrijwilligerskorpsen en wie waren hun leiders ? De termen “natie” en “vaderland” werden courant gebruikt in de geschriften en de verklaringen van deze tijd. Bedoelde men met deze termen de Nederlandse Staten of enkel het graafschap Namen ? Tenslotte kunnen we ons afvragen welke maatregelen de Oostenrijkers bij hun terugkeer namen en welke plaatselijke autoriteiten hun trouw zwoeren aan de nieuwe keizer Leopold II. Het zou ook interessant zijn de houding van de verschillende personen die betrokken waren bij de gebeurtenissen van 1789 te vergelijken met de houding die ze aannamen in 1792 en 1794 met de komst van de Franse revolutionairen.

Het is voorzeker niet gemakkelijk nadat een pleiade van auteurs gesproken heeft over zovele onderwerpen en thema's en over verschillende regio's, met evenveel hypotheses en voorlopige oplossingen

(14) J.-L. DELAET, *Révolution et contre-révolution dans la région du Charleroi*.

voor de gestelde vragen en daarboven nog een aantal nieuwe problemen, om te komen tot een algemeen besluit. Het eerste wat prof. J. Craeybeckx in zijn conclusie dan ook aangaf, was dat hij geen eigen besluit klaar had. Hij constateerde dat er veel verschillen per regio waren en dat uitgebreid micro-onderzoek hier meer licht kon werpen. De rol van de plaatselijke, lagere en hogere clerus in de Brabantse revolutie dient ook nader gespecificeerd te worden. De vraag naar het verband tussen de sociaal-economische veranderingen en de Brabantse opstand blijft onduidelijk. Microscopisch onderzoek zou op lokaal vlak de economische oorzaken van een eventuele aanzet tot opstand kunnen verklaren.

Toch blijven nog enkele vragen boven het colloquium hangen. Hoe is deze conservatieve, reactionaire, Brabantse Omwenteling te verklaren in haar revolutionaire periode, met de progressieve Franse en Luikse revolutie, en in een gebied dat zich opwerkt tot de tweede industriële wereldnatie ? Hoe komt het dat binnen de opstandige beweging de reactionairen het haalden op de progressieven ? Zijn de regionale verschillen manifest en betekenisvol of zijn het enkel plaatsgebonden variaties ? Vinden we bepaalde groepen uit de Brabantse Omwenteling terug bij de komst van de Franse revolutionairen en aan welke kant en met welke motieven ? Moet het model van de Atlantische Revoluties afgebouwd of gewijzigd worden of mag het behouden blijven ook al past de Brabantse Omwenteling er langs geen kanten in ? Een colloquium dat resulteert in nieuwe probleemstellingen en meer genuanceerder vraagstellingen is allesbehalve een slag in het water. Om het met de woorden van de onlangs overleden Raymond Aron te zeggen : *“Mais l'essence de l'Histoire est de ne pas résoudre les problèmes. Quand, par bonne chance, elle en résout un, elle en crée immédiatement un autre”* (15).

Leon DHAENE

(15) R. ARON, *Le spectateur engagé*, Parijs, 1981.

Na het colloquium werd een tentoonstelling, die de gebeurtenissen van de Brabantse Omwenteling evocerede, geopend. Ze liep van 15 oktober tot 15 december 1983 in het Koninklijk Museum van het Leger. De catalogus, ruim 220 blz. met 6 wetenschappelijke bijdragen van evenveel jonge historici, was spoedig uitverkocht, doch kan altijd geconsulteerd worden in de leeszaal van de bibliotheek van het Museum. De Acta van het Colloquium verschijnen in de loop van 1984. Wie daarover informatie wil, kan steeds terecht bij het : Koninklijk Museum van het Leger, Jubelpark 3, 1040 Brussel, tel. 02/733.44.93.